

Судові доручення в міжнародному цивільному процесі

Поняття судового доручення. Під час розгляду справ з іноземним елементом можливі випадки, за яких суд однієї держави доводиться звертатись за сприянням у проведенні окремих процесуальних дій до установ юстиції іншої держави.

У законодавстві нашої країни немає визначення поняття судового доручення. Однак у науковій юридичній літературі з урахуванням змісту статей 33 і 426 ЦПК України воно сформульоване. Під судовим дорученням розуміється звернення суду однієї держави до суду іншої держави з проханням провести на її території окремі процесуальні дії (вручення повісток та інших документів, допит сторін і свідків, проведення експертизи і огляду на місці тощо).

Є два види судових доручень: 1) про вручення судових документів особам, які перебувають за кордоном; 2) про одержання від судів іноземних держав доказів, що знаходяться на їх території. Причому якщо вручення документів є обов'язковим, то питання про необхідність одержання з-за кордону доказів у кожному конкретному випадку вирішує суд, що розглядає справу по суті.

За загальним правилом суд провадить процесуальні дії лише в межах своєї держави. На території іншої держави такі дії можуть провадитись її установами юстиції лише на підставі надісланих цієї державі судових доручень.

Порядок надіслання і виконання судових доручень у кожній державі визначається її законодавством, міжнародними угодами, укладеними нею двосторонніми договорами.

У нашій країні питання, пов'язані з виконанням доручень іноземних судів і звернень їх судів з дорученнями до іноземних судів, регулюються ст. 426 ЦПК, а також актами колишнього СРСР, які поки що зберігають юридичну силу для України. Серед останніх можна назвати постанову Президії Верховної Ради СРСР від 21 червня 1988 р. «Про заходи щодо виконання міжнародних договорів СРСР про правову допомогу у цивільних, сімейних і кримінальних справах», Циркулярний лист Міністерства юстиції СРСР від 9 березня 1972 р., Інструкцію про порядок надання судами й органами нотаріату СРСР правової допомоги установам юстиції іноземних держав і про порядок звернення за правовою допомогою до цих установ, затверджену міністром юстиції СРСР 28 лютого 1972 р. (зі змінами і доповненнями, внесеними 26 червня 1985 р.), постанову Пленуму Верховного Суду СРСР від 19 червня 1959 р. № 2 «Про питання, пов'язані з виконанням судами договорів з іноземними державами про надання правової допомоги у цивільних, сімейних і кримінальних справах» (зі змінами, внесеними постановою Пленуму від 11 липня 1972 р. № 6).

Питання виконання і надіслання судових доручень регулюються також статтями 1–16 Гаагської конвенції з питань цивільного процесу від 1 березня 1954 р., статтями 4–19 Мінської конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р., двостороннimi договорами України і чинними для неї договорами та угодами СРСР про правову допомогу (далі — договори), а також консульськими конвенціями.

Закон не пов'язує виконання іноземного судового доручення або звернення з судовим дорученням до іноземного суду з наявністю договору. Не треба також встановлювати наявність взаємності. Тому українські суди не повинні перевіряти, чи виконуються в запитуючій державі їх доручення.

Держави відмовилися від взаємного відшкодування витрат. Кожна з них сплачує витрати, пов'язані з наданням правової допомоги на її території¹.

З урахуванням усього сказаного вище ми вважаємо, що судове доручення — це втілене в процесуальну форму звернення суду, що розглядає цивільну справу по суті, про проведення процесуальних дій, пов'язаних зі збиранням доказів або врученням документів, до компетентного іноземного суду, у зоні діяльності якого ці дії повинні бути виконані.

Порядок зносин від час надіслання і виконання судових доручень. У міжнародній практиці склалися різні види зносин судів однієї держави з судами іншої держави, пов'язаних з надісланням і виконанням доручень. У літературі виділяють дипломатичний, безпосередній і змішаний порядок таких зносин. Існує й консульський порядок виконання судових доручень щодо громадян конкретної держави, які перебувають за кордоном.

¹ Це правило дістало закріплення в ст. 18 Мінської конвенції 1993 р., у всіх чинних для України договорах. Ч. 2 ст. 16 Гаагської конвенції 1954 р. містить інше правило. Відповідно до нього за відсутності угоди, що передбачає інший порядок, запитувана держава має право вимагати від запитуючої держави відшкодування коштів, виплачених свідкам або експертам, судових витрат, пов'язаних з застосуванням за вказівкою судового виконавця примусових заходів, якщо свідки не з'являються до суду добровільно, а також витрат, пов'язаних з виконанням судового доручення запитуючої держави.

При дипломатичному порядку зносин суд держави походження доручення з подержанням визначених її законом правил звертається до свого міністерства закордонних справ, яке через дипломатичні канали надсилає до відомства закордонних справ держави виконання доручення з повідінною нотою. Зазначене відомство надсилає доручення до установи юстиції своєї країни з проханням провести відповідні дії.

За безпосереднього порядку зносин суд держави походження доручення звертається до суду держави виконання останнього безпосередньо. У такому разі зносини можуть здійснюватися чи-рез вищі судові органи або центральні органи юстиції держав, які надсилають доручення відповідному суду або звертаються до суду іншої держави, до компетенції якого належить його виконання.

При змішаному порядку зносин, пов'язані з передачею судового доручення, з одного боку, здійснюються дипломатичним або консульським представництвом держави походження доручення, а з другого — судом держави, на території якої знаходитьться це представництво.

У ст. 426 ЦПК, яка встановлює загальне правило виконання доручень іноземних судів і звернення судів України з дорученнями до іноземних судів, не визначено порядок зносин судів нашої країни та інших держав з приводу судових доручень. Тому у цій частині вона є бланкетною нормою. Відповідно до ч. 1 ст. 426 ЦПК суди України виконують передані ім в установленому порядку доручення іноземних судів про проведення окремих процесуальних дій, а згідно з ч. 3 цієї статті вони можуть звертатися до іноземних судів з дорученнями про виконання окремих процесуальних дій. Порядок зносин судів України з іноземними судами визначається законодавством України і міжнародними договорами нашої держави.

Дипломатичний порядок зносин передбачений договорами, укладеними СРСР з Алжиром, Грецією, Іраком, Кіпром, Тунісом, Фінляндією, а також його угодами з Австрією, Бельгією, Турсеччиною, ФРН, Францією і США.

Безпосередній порядок зносин встановлено ст. 5 Мінської конвенції 1993 р., відповідно до якої компетентні установи юстиції договірних сторін зносяться одна з одною через свої центральні органи. Такий порядок передбачений також договорами СРСР з Албанією, Болгарією, Угорщиною, В'єтнамом, Північною Кореєю, Кубою, Румунією, Югославією та договорами укладеними Україною з Грузією, Китаєм, Литвою, Молдавою, Польщею, Естонією, Латвією, Монголією і Узбекистаном.

Центральним органом, через який здійснюються зносини судів України з іноземними судами, є Міністерство юстиції України, а відповідно до договорів України з Китаєм і Монголією — верховні суди.

У Гаазькій конвенції 1954 р. закріплено положення про врученння судових доручень консулом запитуючої держави органу влади, визначеному запитуваною державою. Крім того, передбачена можливість безпосереднього надіслання доручень або використання з цією метою дипломатичних каналів (на вибір держави виконання доручення).

Недодержання порядку надіслання судового доручення спричиняє залишення останнього без розгляду.

Особливий порядок передбачений для виконання судових доручень установ юстиції держави походження останніх щодо її громадян, які перебувають за кордоном. Як правило, такого роду доручення виконують консули запитуючої держави, якщо це не заборонено законами держави перебування, відповідно до цивільного процесуального законодавства першої. Це правило дістало закріплення в ст. 28 Консульського статуту України, згідно з яким консул виконує доручення слідчих або судових органів нашої держави щодо її громадян, якщо це не заборонено законами держави перебування, з додержанням цивільного процесуального законодавства України.

Право вручати документи власним громадянам через свої дипломатичні або консульські представництва закріплено в договорах СРСР з Угорщиною, В'єтнамом, Грецією, Іраком, Кіпром, Північною Кореєю, Кубою, Румунією, Тунісом, Югославією, а також у договорі між Україною та Грузією.

Оскільки судове доручення надсилається установі юстиції іншої держави, особлива увага в договорах приділяється його мові. Так, договором СРСР з Албанією передбачене складання прохання про правову допомогу і додатків до нього російською або албанською мовою, з Болгарією — російською чи болгарською, з Фінляндією — російською або фінською чи додавання до них засвідченого перекладу на одну з цих мов. Договори України з Грузією, Литвою, Молдавою, Естонією, Латвією, Монголією та Узбекистаном передбачають надіслання судового доручення на мові запитуючої сторони, а також переклад усіх документів на мову запитуваної сторони або російську. В усіх договорах підкреслено, що у тих випадках, коли документи складені не на мові запитуваної держави або до них не додано засвідченого перекладу на цю мову, запитувана установа юстиції передає ці документи адресату, якщо він згоден добровільно їх прийняти. Договори містять вимоги щодо засвідчення перекладу судового доручення і доданих до нього документів.

Виконання судових доручень установ юстиції іноземних держав. Як вже зазначалось, відповідно до ст. 426 ЦПК суди України виконують передані ім в установленому порядку доручення ін-

земних судів про проведення окремих процесуальних дій (вручення повісток та інших документів, допит сторін і свідків, проведення експертизи і огляду на місці тощо). Однак наведений у цій статті перелік зазначених дій не можна визнати вичерпним. Це ж стосується й договорів. По суті, складання вичерпного переліку процесуальних дій, які можуть бути предметом судового доручення, неможливе. Цей перелік може бути лише більш-менш повним.

Згідно зі ст. 426 ЦПК відмова у виконанні іноземного судового доручення можлива, коли: 1) виконання доручення суперечило б суверенітетові України або загрожувало б її безпеці; 2) виконання доручення не належить до компетенції суду.

Хоч усі автори наукових праць вважають, що відмова у виконанні іноземного судового доручення можлива лише з підстав, зазначених у ст. 426 ЦПК або у відповідних міжнародних договорах, деякі питання, пов'язані зі співвідношенням правової допомоги і компетенції судів, вирішуються ними неоднозначно.

Насамперед це стосується виконання доручення, пов'язаного зі справою, рішення іноземного суду в якій не буде підлягати виконанню на території запитуваної держави. Р.Ф. Каллистратова вважає, що таке доручення має бути виконане, оскільки лише від іноземного суду залежить прийняття остаточного рішення у справі і лише йому у повному обсязі відомі й обставини². Існує й протилежна точка зору, згідно з якою у виконанні судового доручення повинно бути відмовлено, якщо воно стосується справи, правовідносини в якій виникли після набрання договором чинності.

Спірною є можливість відмови у виконанні доручення суду іноземної держави, з якою Україна не уклала договору, на тій підставі, що справа, яка розглядається судом запитуючої держави, має вирішуватись українським судом. На думку Л.А.Лунца і Н.І.Маришевої, така відмова не повинна мати місця, оскільки питання про компетенцію іноземного суду вирішується в його державі незалежно від того, як воно вирішено у нас; можливо, що кожна з держав вважатиме справу такою, що підвідомча їй³. Ця позиція відображення її у ч. 2 ст. 12 Гаазької конвенції про одержання за кордоном доказів у цивільних і тортівельних справах від 18 березня 1970 р. Відповідно до неї у виконанні іноземного судового доручення не може бути відмовлено лише на тій підставі, що законодавство запитуваної держави передбачає виключну компетенцію у цій справі її суду⁴.

Проблемним є питання про те, чи підлягає виконанню доручення іноземного суду на території запитуваної держави у тому разі, коли в ній раніше було порушене справу, пов'язану зі спором між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав. Л.А.Лунц і Н.І.Маришева вважають, що за таких обставин відмова у виконанні доручення іноземного суду неприпустима⁵.

Чи можлива відмова у виконанні іноземного судового доручення на підставі того, що воно надіслано у зв'язку зі справою, яка з точки зору запитуваної держави не може бути предметом розгляду в суді? На думку Л.А.Лунца і Н.І.Маришевої, це не повинно мати місця⁶. Таке ж правило закріплена в ч. 2 ст. 12 Гаазької конвенції 1970 р.

Шо стосується питання про виконання доручення іноземного суду в справі, правовідносини в якій виникли до набрання договором чинності, то треба зазначити, що в такому разі український суд повинен виконати його на підставі ст. 426 ЦПК, оскільки, як вже зазначалось, закон не пов'язує виконання такого доручення з наявністю договору із запитуючою державою.

Таким чином, відмова у виконанні іноземного судового доручення можлива лише з підстав, переданих у ст. 426 ЦПК і відповідних договорах. Причому ці підстави стосуються саме процесуальних дій, зазначених у дорученні, а не цивільної справи, у зв'язку з розглядом якої воно надіслане іноземним судом.

Іноземні судові доручення виконуються судом, у районі діяльності якого повинні бути проведені процесуальні дії і під чиєю юрисдикцією підпадають особи, яким мають бути вручені процесуальні документи.

Згідно з договорами якщо установа юстиції, до якої звернене доручення, не може його виконати через некомпетентність, вона пересилає доручення компетентній установі своєї країни та повідомляє про це установу, що надіслала його.

Якщо документи не можуть бути вручені за адресою, зазначеною в дорученні установи юстиції держави, з якою укладено договір, суд з власної ініціативи повинен вжити заходів для встановлення точної адреси особи, якій ці документи мають бути вручені.

² Див.: К ал л и с т р а т о в а Р.Ф. Некоторые процессуальные вопросы применения договоров о правовом сотрудничестве между социалистическими государствами в практике органов юстиции СССР // Очерки международного частного права. — М., 1963. — С. 16—17.

³ Див.: Л у н ц Л.А., М а р и ш е в а Н.И. Международный гражданский процесс. — М., 1976. — С. 157.

⁴ Див.: Международное частное право: Сб. документов. — М., 1997. — С. 739. Украина не с участником цієї конвенції.

⁵ Див.: Л у н ц Л.А., М а р и ш е в а Н.И. Международный гражданский процесс. — С. 157.

⁶ Див.: Т а м с а м о . — С. 158.

У тому разі, коли судове доручення не може бути виконане, установа юстиції, до якої воно звернене, повертає його установі, від якої виходить доручення, та повідомляє її про обставини, які перешкоджають його виконанню. Установа юстиції, від якої виходить доручення, на її прохання може бути сповіщена про час і місце його виконання.

При виконанні іноземного судового доручення має застосовуватися цивільне процесуальне законодавство країни виконання. Це загальноприйняте у світовій практиці правило закріплене як у ч. 2 ст. 426 ЦПК, так і в договорах. Відповідно до нього український суд виконує доручення про виконання таких процесуальних дій, що передбачені або допускаються цивільним процесуальним законодавством нашої держави.

Однак з цього правила є виняток. Договори передбачають, що на прохання запитуючої установи юстиції можуть бути застосовані процесуальні норми держави, від установ якої виходить доручення, якщо вони не суперечать законодавству держави, у якій воно має виконуватись. У нашій державі питання про застосування іноземного процесуального закону вирішується Верховним Судом України, до компетенції якого належить з'ясування того, чи суперечить цей закон закону України.

В Україні виконання судових доручень про проведення окремих процесуальних дій здійснюється в судовому засіданні за правилами її цивільного процесуального законодавства. Загальні правила цього виконання встановлені ч. 3 ст. 33 ЦПК, відповідно до якої особи, які беруть участь у справі, повідомляються про час і місце засідання, проте їх неявка не є перешкодою для виконання доручення. Про кожну окрему судову дію, проведенню поза засіданням, складається протокол (ч. 1 ст. 198 ЦПК).

Згідно з ч. 2 ст. 33 ЦПК судове доручення повинно бути виконане в строк до десяти днів. Закон не надає судам права довільного продовження даного строку, обчислення якого починається з дня, наступного після того дня, коли до суду надійшло доручення (ч. 3 ст. 87 ЦПК).

Вручення документів за іноземними судовими дорученнями здійснюється відповідно до порядку, передбаченого чинним законодавством. Це правило стосується документів, викладених на мові держави виконання доручення або супроводжуваних засвідченням перекладом на цю мову. Як вже зазначалось, документи, складені на іноземній мові, передаються одержувачу, якщо він погоджується добровільно їх прийняття. Отже, адресат може відмовитися від одержання документів на іноземній мові, якщо вони не забезпечені офіційним перекладом на мову запитуваної держави. У такому разі вручення повинно розглядатися як таке, що не відбулось. Відмова ж адресата від одержання документів, забезпечених відповідним перекладом, не має процесуального значення. При цьому вручення вважається таким, що здійснилося. Підтвердження про вручення документа, який повертається запитуючій установі юстиції, повинно бути забезпечене розпискою одержувача, засвідченою печаткою і підписом особи, яка вручала документ. Воно має містити вказівку на дату і місце вручення.

Після виконання доручення необхідні матеріали разом з повідомленням про це, надіслані установі, від якої це доручення виходить, надсилається до відповідного обласного управління юстиції, яке, перевіривши правильність виконання доручення, надсилає документи до Міністерства юстиції України.

Звернення українських судів з судовими дорученнями до іноземних судів. Відповідно до ч. 3 ст. 426 ЦПК суди України можуть звертатися до іноземних судів з дорученнями про виконання окремих процесуальних дій. Причому це не залежить від того, укладений з конкретною державою договір чи не.

Як зазначалося вище, судові доручення, що надсилаються за кордон, можна поділити на дві категорії: 1) про вручення викликів і документів; 2) про збирання доказів. Звернення з дорученнями про забезпечення позовів неможливе.

За свою природою судові доручення про збирання доказів, які надсилаються за кордон, не відрізняються від тих, що надсилаються згідно зі ст. 33 ЦПК іншим судам України. Надане судам право доручати судам іншого міста або району проведення процесуальних дій може реалізовуватися лише тоді, коли ці докази мають значення для справи, але безпосереднє збирання їх судом, що розглядає справу, є неможливим або складним.

На виконання судового доручення можуть бути зібрані ті дані, що встановлюються поясненнями сторін і третіх осіб, показаннями свідків, висновками експертів, оглядом і дослідженням письмових і речових доказів (статті 27, 40, 41, 46, 52, 57 ЦПК). Якщо для встановлення обставин справи законом передбачені певні засоби доказування, суд не вправі замінити їх жодними іншими засобами (ст. 29 ЦПК). Не підлягають збиранню докази, які підтверджують загальновідомі обставини, а також факти, встановлені судовим рішенням, що набрало законної сили (ст. 32 ЦПК). Суд не повинен давати доручення про витребування від позивача даних, які підтверджують обґрунтованість позовних вимог, а також інших відомостей, що мають бути наведені у позовій заявлі (ст. 137 ЦПК), оскільки відповідно до ст. 139 ЦПК заяви, подані без додержання вимог закону, залишаються без руху, про що сповіщається позивач з наданням йому строку для виправлення недоліків.

На відміну від звернень конкретного українського суду з судовими дорученнями щодо збирання доказів до інших судів України до іноземних судів надсилаються не ухвали про проведення окремих процесуальних дій, а відповідні формуляри. Формуляр є процесуальною формою доручення, зверненням суду, що запитує про правову допомогу, або повідомленням суду, що одержав доручення, про виконання певної процесуальної дії. Це процесуальний документ зі заздалегідь встановленими реквізитами. Водночас упорядкування судового доручення за встановленою міжнародними договорами формою не позбавляє суд обов'язку виносити ухвалу про нього, як це передбачено ст. 33 ЦПК.

Вимоги до форми і змісту доручення встановлені Мінською конвенцією 1993 р., договорами СРСР та України. Відповідно до договорів СРСР з Алжиром, Іраком, Тунісом у дорученні про вручення документа повинні міститися відомості про особу, якій він має бути вручений, а саме: повне ім'я, рід заняття, точна адреса, громадянство, а також зазначено характер цього документа. Договорами СРСР з Албанією, Болгарією, Угорщиною, В'єтнамом, Північною Кореєю, Кубою, Румунією, Югославією передбачене користування формулярами на двох мовах, зі зразками яких сторони ознайомлюють одна одну.

Доручення про надання правової допомоги повинно мати такі реквізити: найменування запитуючої установи; найменування запитуваної установи; назва справи, у якій запитується правова допомога; імена і прізвища сторін, свідків, їх місце проживання або місцеперебування, громадянство, зайнятість, а щодо юридичних осіб — їх назва і місцезнаходження; прізвища й адреси їх представників (уповноважених); зміст доручення, а також інша інформація, необхідна для його виконання (виклад обставин, які потрібно з'ясувати, перелік документів та інших доказів тощо).

Крім того, у дорученні про вручення документа мають бути зазначені точна адреса одержувача і найменування документа, що підлягає врученню. У дорученні про вручення документа про виклик необхідно зазначити суму, яку буде виплачено свідку або експерту органом, що їх викликає, на відшкодування витрат, пов'язаних з пересідом та перебуванням за кордоном, а також неотриманої заробітної плати за дні відриву від роботи. Експерти, крім того, мають право на винагороду за проведення експертизи. Виклик свідка або експерта, які проживають на території іншої держави, в установу юстиції іншої держави не повинен містити погрози застосування заходів примусового характеру у разі їх неявки.

До доручення додаються всі необхідні належним чином оформлені документи. Доручення повинно бути підписано і скріплено печаткою запитуючої установи.

Судові доручення надсилаються Головному управлінню юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим або управлінню юстиції Міністерства юстиції України у відповідній області, містах Києві чи Севастополі, які після перевірки правильності їх оформлення надсилають доручення до Міністерства юстиції України, яке безпосередньо або через Міністерство за кордонних справ України надсилає їх за кордон.

Виконання судового доручення іноземним судом потребує тривалого терміну. Тому доручення установам юстиції іноземних держав, з якими Україною укладені договори, надсилаються не пізніше ніж за чотири місяці, а установам юстиції інших держав — не пізніше як за шість місяців до дня розгляду справи.

З урахуванням збільшення кількості справ з іноземним елементом, розглядуваних у судах України, на наш погляд, доцільно деталізувати порядок надіслання і виконання судових доручень іноземних судів.

О.ГНЕЗДОВ
старший викладач
(Таврійський національний університет
ім. В.І. Вернадського)

Рекомендовано до друку кафедрою господарського права юридичного факультету Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

